

Kertomuksia itsesensuurista

Salminen, Esko.
VAIKENEVA
VALTIOMAHTI?
Neuvostoliitto/ Venäjä
Suomen lehdistössä
1968-1991.

Helsinki: Edita. 1996. 318 s.

Esko Salmisen tutkimus suomalaisen lehdistön Neuvostoliittoa koskevasta itsesensuurista sopii hyvin ajan henkeen. Salminen on täyttänyt sen "sosiaalisen" tilauksen, jonka Simopekka Nortamo esitti Hesarin kuukausilitteessä viisi vuotta sitten.

Kirja ei yllätä vuosien 1968-91 ajan politiikkaa ja suomalaisia medioita seuranneita. Salmisen mukaan Suomen keskeiset joukkotiedotusvälineet integroituivat erityisesti 1970-luvulla monin tavoin valtiovaltaan ja alkoivat ottaa vastuuta valtion idänpolitiikan hoitamisesta. Tämä ilmeni kriittittömyytenä Neuvostoliiton sisäisten asioiden ja ulkopoliittikan käsitteilyssä.

Neuvostoliiton olojen ja toimien kaunistelu näkyi ennen muuta pääkirjoitusten ja muun kantaa ottavan aineiston tasolla; sen sijaan uutisten välittämä kuva Neuvostoliitosta - ainakin merkittävien tapahtumien osalta - oli Salmisen mukaan varsin oikea.

Tutkijan päätelmien mukaan itsesensuuria oli kahdenlaista. Yhtäältä vaikenemisen ja varovaisuuden syynä oli aito pelko ja siihen liittynyt poliittinen viisaus. Toisaalta oli kysymys sisä- ja valtioliittisiin motiivein tapahtuneesta vaikenemisesta ja neuvostojärjestelmän taktisesta kaunistelusta.

Salminen tarkastelee itsesensuuria suhteessa länsimaiseen liberalistiseen lehdistäteoriaan. Se, että lehdet alkoivat ottaa vastuuta valtion idänpolitiikan hoitamisesta, johti erityisesti 1970-luvulla ristiriitaan länsimaisen sananvapauskäytännön kanssa. "Poliittinen viisaus" johti totuuden muunteluun ja tiedostamattomaan tai tietoiseen lukijan pettämiseen. Salmisen mukaan pahinta oli Suomen ulkomaisen kuvan tahrinutuminen.

Tuskiripa kukaan haluaa kiistää idänpolitiikkaa koskeneen itsesensuurin olemassaoloa. Julkisuudessa on keskusteltu lähinnä siitä, oliko itsesensuuri välttämätöntä, yllimitoitettua vai kokonaan tuomitavaa. Tähän paljolti poliittiseen keskusteluun en puutu seuraavassa. Oli itsesensuuri sitten hyväksyttävää tai ei, sen tutkiminen on hyödyllistä niin journalismin kuin viestintätutkimuksenkin kannalta.

Valikoidut uutishuiput

Salminen esittelee suomalaisten tiedotusvälineiden NL-kirjoittelea tiettyjen "uutishuippujen" kautta; niitä olivat Tsekkoslovakia 1968, YYA-sopimuksen 25-vuotisjuhlallisuuDET vuonna 1973, Solzhenitsynin karkoitus Neuvostoliitosta

1974, Afganistan 1979, Tshernobyl 1986 sekä Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991.

Uutishuippujen kaltaisia perusteellisemmin eriteltyjä teemoja ovat myös Neuvostoliiton johtajien Leonid Brezhnevin ja Mihail Gorbatshovin sekä naapurimme Viron käsittely Suomen lehdistössä.

Tarkemmin käsittelemänsä teemat ja uutishuiput Salminen on valinnut tutkimusprojektiin liittyneiden opinnäytetöiden perusteella. Se, onko kirjan eriteleyissä kysymys Salmisen vai opinnäytetöiden tekijöiden havainnoista ja tulkinnoista, jää usein hämäräksi epämääräisen lähdeviittauskäytännön vuoksi.

Tarkemmin käsitellyt huiput liittyvät ennen muuta Neuvostoliiton ulkopoliittikkaan sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin. Salmisen kuvaamien huippujen joukossa ei ole juuri asioita, jotka liittyisivät Neuvostoliiton kansalaisten arkielämään. Näitä tarkastelemalla Suomen lehdistöstä olisi saattanut tulla esiin vivahteikkaampaa Neuvostoliitto-kirjoittelea.

Kun itse 1980-luvun lopulla tutkin suomalaisten Neuvostoliittoa koskevia puhetoja, kiinnitin huomiota tavallisten ihmisten puheissa ilmenevään dualismiin.

Haastateltavat puhuivat virallisen ystävyyssiturgian mukaisin sanankääntein Suomen ja Neuvostoliiton suhteista sekä naapurimaan ulkopoliitikasta, mutta samat ihmiset saattoivat ladella varsin suoraavivaisia ja kriittisiä kommentteja Neuvostoliiton taloudesta, demokration puutteesta ja kansalaisten arkielämän ankeudesta.

Omien muistikuvieni mukaan vastaavanlaista dualismia ilmeni myös 1970-80-lukujen lehdistökirjoittelussa. Neuvostoliiton ulkopoliitikasta kirjoitettaessa sordino oli paljon tiukempi kuin asuntopulaa tai kansalaisvapauksia käsiteltäessä.

Kronikkaa, ei analyysia

Salmisen poliittiset lähtökohdat ja mieltymykset tulevat kirjasta esiin paljon selkeämmin kuin tieteelliset tavoitteet ja menetelmät. Vaikka tutkimuksen "sosiaalinen tilaus" oliin ensisijaisesti poliittinen, olisi aihe tarjonnut erinomaisen haasteen tiedotusopillisen tutkimuksen kehittämiseksi. Siihen Salminen ei ole kuitenkaan paneutunut, vaan hän on tyytynyt perinteiseen kuvailevaan historiantutkimukseen.

"Vaikeneva valtiomahti?" on pääosin yksittäisten ilmiöiden kuvailua ja parin viime vuoden aikana haastateltujen toimittajien siiteeraamista ja referointia. Lisäksi teoksessa on runsaasti lainauksia Neuvostoliiton arkistoista löytyneistä Suomen lehdistöä koskeneista raporteista. Paljon kiinnostavia esimerkkejä ja lausuntoja on koottu yksien kansien väliin.

Monin paikoin Salminen sivuaa mielenkiintoisia kysymyksiä, joista toivoisi konkreettista analyysia.

Esimerkiksi: Salminen puhuu lehdistön Neuvostoliitosta käyttämistä kiertoilmaisista ("tietty taho", "yleiset syyt" etc.) ja rivien välistä lukemisen ilmapiiristä. Valdemar Melankoon nojautuen hän viittaa Neuvostoliiton kuvaamiseen kehittyneeseen "ystävyyden journalismiin", jossa kriittikömmyyden lisäksi osattiin kuvata naapurimaan asioita tavalla, joka ei kertonut juuri mitään. Liturginen eliittikieli sisälsi myös vastarin-

nan mahdollisuuden; asiat ilmaistiin niin, että sekä suomalaiset että venäläiset saattoivat tulkita tekstejä hyödykseen kasvojaan menettämättä.

Käsitteäkseni kiertoilmaisut ja niiden kautta syntynyt tekstin monitulkintaisuus olivat Neuvostoliittoa koskevan kielenkäytön keskeisiä piirteitä. "Ystävyyden journalismin" konkreettista analyysia teoksesta ei kuitenkaan löydy. Toki asia tulee esiin satunnaisten esimerkkien kautta, mutta "ystävyyden kieltä" tekstuaalisena ja journalistisena strategiana ei eritellä. Vahinko.

Alistumista vai mukautumista?

"Neuvostoliiton/ Venäjän kuvaan Suomen sanomalehdistössä 1968-1991 vaikutti kylmän sodan ja YYA:n aika", Salminen kirjoittaa. Niinkö se oli? Eikö 1970-luku ollutkaan kylmän sodan päättymisen ja liennytyksen aikaa?

Historiantutkijan taustastaan huolimatta Salminen tarkastelee aihettaan epähistoriallisesti. Kirjan mukaan Suomen lehdistön itesensuuri oli ennen muuta alistumista Neuvostoliiton ja presidentti Kekkosen painostukseen. Siinä mielessä näkökulma on oikea, että se osoittaa molempien valtioiden halun ohjailia Suomen lehdistöä. Samalla Salminen jättää vähemmälle huomiolle journalistien vapaaehtoisen mukautumisen politiikkaan, jota kansan enemmistö kannatti.

Mahdollisesti Salmisen käyttämät lähteet ovat vaikuttaneet hänen näkökulmaansa. Hän referoi kymmenellä sivulla Moskovan arkistoista ja toimittajien haastateluista paljastuneita esimerkkejä painostuksesta. Tutkimuksen mukaan tuo painostus oli aktiivisinta 1970-luvun alussa, siis pian Tshekkoslovakian miehityksen jälkeen.

Salmisen mukaan Suomen lehdistö esiintyi vuoden 1968 Tshekkoslovakian miehityksen yhteydessä vielä kriittisesti Neuvostoliittoa kohtaan, mutta sitten itsensuuri alkoi voimistua. Neuvostojoukkojen marssittua Afganistaniin vuonna 1979 suomalaisieh-

ten kriitikki jäi jo vaimaksi. Varmasti totta, mutta vain osatotuus.

Ensinnäkin, Tshekkoslovakia ja Afganistan eivät ole tapauksina yhteismitalliset. Jos neuvostopanssarit olisivat vyöryneet Prahaan vuonna 1979, tuskinpa itseensä suurin lisäantyminen olisi näytännyt niin selvältä kuin Salmisen esityksessä.

Toinen puoli totuudesta liittyy juuri liennytykseen ja sen synnyttämään henkisen ilmapiirin muuttamiseen. Vuoden 1968 jälkeen Nixon teki historialliset idänvierailunsa, Brandt käynnisti idänpolitiikkansa, eivätkä ETYK ja suurvaltojen aseidenriisuntaneuvottelutkaan aivan mitättömiä asioita olleet.

Suomessa ilmapiirin muutokseen vaikutti yleismaailmallisen liennytyksen lisäksi 1960- ja 70-luvun vaihteen yhteiskunnallinen murros. Sen keskeinen osa oli irtautuminen aikaisemmasta kielteisestä suhtautumisesta Neuvostoliittoon.

Salminenkin puhuu 1970-luvun "ajan hengestä", mutta ei ollenkaan niin painokkaasti kuin lehdistön alistumisesta painostukseen. Hän jättää erittelemättä sen, miten neuvostomyönteisyys oli osa yleismaailmallista ilmapiirin muutosta ja samalla suomalainen reaktio menneiden vuosikymmenten tyssävihaile.

Neuvostoliiton oloja kaunisteleavassa journalismissa ei ollut kyse vain alistumisesta ja taktiikasta, vaan myös aidosta asennemuutoksesta. Tuo muutos ilmeni vasemmistonuorison lisäksi kaikissa ikäryhmissä ja lähes kaikissa puolueissa.

Kekkonen saattoi kyllä aiistaa poliitikkoja ja päätoimittajia, mutta ei tavallisia äänestäjiä. Vaikka nykytutkimus paljastaisi UKK:sta mitä tahansa konnuuksia, 70-luvun suomalaisten enemmistö kannatti ja jopa ihaili presidenttiään. Samaan aikaan Suomen kauppa Neuvostoliiton kanssa kasvoi voimakkaasti. Se tarjosi työpaikkoja työläisille ja helppoja voittoja suomalaiselle suurpääomalle.

Edellä kuvatussa ilmapiirissä lehdistön vapaaehtoinen itsensuuri ja siihen liittynyt silmien sulkeminen naapurimaan ongelmilla

ja oli vähintäänkin yhtä tärkeä ilmiö kuin Neuvostoliiton edustajien huomautuksiin tai UKK:n jyrähdyksiin perustunut alistuva it-sesensuuri.

Tämän päivän itsesensuuri

Vapaaehtoinen itsesensuuri oli monessa tapauksessa Salmisen kuvaamaa taktista, sisäpoliittiseen valtapeliin liittyvää. Mutta vähintään yhtä usein se oli aitoa halua ymmärtää erilaista naapuria ja rakentaa suhteita entisten vihamiesten välille, halua voittaa kansalaisten keskuudessa olevia vanhoja ennakkoluuloja.

Samanlaista yleisön ennakkoluulojen voittamiseen pyrkivää "positiivista itsesensuuria" löytynee tänäkin päivänä.

Esimerkiksi: jos kirjoitan reportaasin somaliaperheiden elämästä Suomessa, saatan jättää jutusta pois tietooni tulleita vähemmän miellyttäviä seikkoja somalien tekemisistä. Syöllistyn itsesensuuriin, koska haluan jutullani purkaa suomalaisten muukalaisvihamielisyyttä ja rasistisia ennakkoluuloja. Saman logiikan mukaan toimi 70-luvulla moni neuvostovihamielisyydestä huolestunut toimittaja.

Kirjansa lopussa Salminen toteaa, että itsesensuuria on vaikea havaita silloin kun se vallitsee, koska se toimii paljolti piilotajuisella tasolla. Idänpolitiikkaa koskevasta itsesensuurista kuitenkin keskusteltiin avoimesti jo 70-luvulla. Tänä päivänä markkinavoimiin tai EU-asioihin mahdollisesti liittyvä itsesensuuri voi olla paljon näkymättömämpää. Salminen pitää rinnastusta EU-kirjoitteluun kuitenkin ontuvana, koska kyseessä on "Neuvostoliittoon verrattuna toisenlainen järjestelmä: demokraattisten maiden yhteisö".

Eroja toki on: EU:n "keskuskomitean" komissaarit tuskin tulevat lehtileikkeiden kanssa suomalaisia päätoimittajia opastamaan. Mutta kun asiaa tarkastellaan toimittajien vapaaehtoisen itsesensuurin kannalta, ongelma on sama, oli kohde sitten demokraattinen tai totalitaristinen.

Rähmälläänkö?

Miksi lehdistö mukautui ja menetti kriittisyytensä niin helposti? Tuskin yksinomaan vastuullisuutensa, taktisen eduntavoittelun tai painostuksen vuoksi. Lehdistö mukautui valtiollisen politiikan välineeksi varmaan myös siksi, että meillä ei ole samanlaista sananvapauden ja valtiovallasta vapaan kriittisen journalismin perinnettä kuin monessa länsimaassa. Kriittikömmästä lehdistömme hyväksyi 30-luvulla - ilman minkään ulkovoimien painostusta - sen että suurelta osalta suomalaisia riistettiin sananvapaus.

Matti Wuoren sanoin: lehdistömme oli ennen idänpolitiikan itsesensuuriakin usein enemmän valtiovallan syllokoira kuin valpas vahti. Se sama syllokoira taitaa olla vieläkin keskuudessamme.

Salminen ei lehdistön erittelyn perusteella yhdy Timo Vihavaisen teesiin siitä, miten Suomi oli rähmällään itään; Salmisen mielestä lehdistön osalta kyse oli lähinnä kumartamisesta.

Itsesensuuri on yksi tapa kumartaa tai olla rähmällään. Sitäkin merkittävämpi saattaa olla journalismin päivittäinen näkökulman valinta maailman tapahtumiin. Jos halutaan tutkia Suomen medioiden kumartamista eri suuntiin vuosina 1968-91, itsesensuurin erittely kuvaa vain yhtä puolta asiasta. Tuonakin aikana jokapäiväisen uutisjournalismin agendat ja näkökulmat tulivat meillä pääasiassa lännestä.

•••

Jos "Vaikeneva valtiomahti" olisi opinnäytetyö, se olisi herkkupala pikkutarkalle vastaväittäjälle: epäselviä ilmauksia, epämääräistä referenttia ja ilmaisua sekoittavia rönsyjä löytyy yhtenäen. Sitaattipuuroa kahlatessaan lukija ihmettelee, missä se tutkimus on?

Teoksen on kustantanut ennen Valtion Painatuskeskuksena tunnettu Edita. Vanhalla nimellä toimiessaan yhtiö harrasti vielä julkaisemiensa teosten toimittamista ja kielenhuoltoa. Nykyinen Edita ei näytä paljon editoivan.

PENTTI RAITTILA

Monumentti

YLEISRADION HISTORIA 1926-1996.

Helsinki: Yleisradio Oy, 1996.

1. OSA 1926-1949.

Eino Lyytinen:

Perustamisesta talvisotaan.

Timo Vihavainen:

Sodan ja vaaran vuodet.

320 s.

2. OSA 1949-1995.

Raimo Salokangas:

Aikansa oloinen.

473 s.

3. OSA.

Kari Ilmonen:

Tekniikka, kaiken perusta.

Hakemistot.

239 s.

Kansallinen yleisradiolaitoksemme on tuottanut meille monumentaalisen paketin omasta historiasaasta: toistatuhatta leveää liitupaperista sivua kolmeksi niteeksi ja ettuna, kokonaispaino 4 kg. Kolmen pääosan lisäksi on ilmestynyt englanninkielinen tiivistelmä ja ruotsinkielinen lyhennelmä on tuossa ensi vuoden puolella, samoin CD-ROM. Näiden julkaisujen ohella historiaprojekti on tuottanut Ylen oman kokoelman Mikkelissä sijaitsevaan Elinkeinoelämän Keskusarkistoon.

Produktion kokonaiskustannukset ovat noin neljä miljoonaa markkaa. Kirjoittajille (5 miestyövuotta) tästä meni 1,5 mmk ja painokuluihin käytettiin toiset 1,5 mmk. Toimitustyö taittoineen ja kuvatoimituksineen sekä kielenkäännöksineen tarvitsi useampia satoja tuhansia. Osansa vei myös arkistointityö.

En sano, että tämä on lupamaksuvarojen väärinkäyttöä tai suuruudenhulluutta. Päinvastoin, minusta on oikein ja kohtuullista, että Yleisradion kaltainen instituutio satsaa näinkin paljon historiansa dokumentointiin ja tutkimiseen. Saman ovat tehneet merkkivuotensa kunniaksi useimmat julkisen palvelun yleisradiolaitokset, jos kohta Ylen monumentti taitaa tässä sarjassa nousta kärkisijoille ainakin maan ja yhtiön koko huomioon ottaen.

Arvosteluni ensimmäinen pönitti onkin vilpittön kiitos Yleis-